

## РОЛЬ ПРИВАТНОЇ ІНІЦІАТИВИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ СЛОБІДСЬКОГО КРАЮ У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ Й ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ (кінець ХІХ – початок ХХ століття)

© Друганова О. М., 2017  
<http://orcid.org/0000-0002-5985-8293>  
<http://doi.org/10.5281/zenodo.1117058>

*У статті доведено, що особливу роль у вирішенні проблеми оздоровлення учнівської молоді Слобідського краю й зміцнення її здоров'я наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відіграла приватна ініціатива прогресивної інтелігенції регіону – учителів, лікарів, професорів університету, земських діячів та ін., які об'єднувались у різноманітні асоціації, як-от: Харківське товариство поширення в народі грамотності, Педагогічний відділ Історико-філологічного товариства Харківського університету, Харківське товариство сприяння фізичному розвитку дітей та піклування про них, Товариства дитячих лікарів тощо. З'ясовано, що члени зазначених асоціації брали активну участь як у розробці теоретичних основ проблеми оздоровлення, так і в безпосередній організації різноманітних установ та проведенні заходів, метою яких було збереження й зміцнення здоров'я дітей та підлітків.*

*Установлено, що місцем обговорення нагальних питань, пов'язаних із проблемою збереження й зміцнення здоров'я учнівської молоді стали засідання різноманітних товариств та з'їздів, що проходили на Слобожанщині у різні часи. Зокрема з'їзду з організації розумних розваг (1815 р.), з ініціативою проведення якого виступило Харківське товариство поширення грамотності (доповіді В. Гориневського, А. Рабиновича, М. Станіловської та ін.)*

*Підкреслено, наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. проблема зміцнення здоров'я учнівської молоді стала у центрі уваги й приватних навчальних закладів, що діяли у регіоні. Деякі з них, наприклад, приватна гімназія Д. Оболенської, отримали високу оцінку у гігієнічній виставці Товариства охорони народного здоров'я, влаштованій у Петербурзі навесні 1893 р. Прогресивній вітчизняній інтелігенції другої половини ХІХ – початку ХХ ст. належала провідна роль й у створенні мережі навчальних закладів для дітей з особливими потребами. У дослідженні схарактеризовано роботу літніх шкільних колоній, що були організовані Харківським товариством грамоти.*

**Ключові слова:** *приватна ініціатива, Слобожанщина, збереження та зміцнення здоров'я, діти та підлітки.*

**Друганова Е. Н. Роль частной инициативы интеллигенции Слобожанщины в решении проблемы сохранения и укрепления здоровья ученической молодежи (конец XIX – начало XX ст.)**

*В статье доказано, что особую роль в решении проблемы оздоровления ученической молодежи Слобожанщины и укрепления ее здоровья в конце XIX – в начале XX ст. сыграла частная инициатива прогрессивной интеллигенции региона – учителей, врачей, профессоров университета, земских деятелей и др., которые объединялись в разные ассоциации, например: Харьковское общество распространения в народе грамотности, Педагогический отдел Историко-филологического общества Харьковского университета, Харьковское общество содействия физическому развитию детей и заботы о них, Общество детских врачей и т.д. Выяснено, что члены указанных ассоциации принимали активное участие как в разработке теоретических основ проблемы оздоровления, так и в непосредственной организации разных учреждений и проведении мер, целью которых было сохранение и укрепление здоровья детей и подростков.*

*Установлено, что местом обсуждения актуальных вопросов, связанных с проблемой сохранения и укрепления здоровья ученической молодежи, стали заседания разных обществ и съездов, которые проходили на Слобожанщине в разные времена. В частности съезда по организации разумных развлечений (1815 г.), с инициативой проведения которого выступило Харьковское общество распространения грамотности (доклада В. Гориневського, А. Рабиновича, М. Станиловской и др.)*

*В конце XIX – в нач. XX ст. проблема укрепления здоровья ученической молодежи стояла в центре внимания и частных учебных заведений, которые действовали в регионе. Некоторые из них, например, частная гимназия Д. Оболенской, получили высокую оценку в гигиеничной выставке Общества охраны народного здоровья, устроенной в Петербурге весной 1893 г. Прогрессивной отечественной интеллигенции второй половины XIX – начала XX ст. принадлежала ведущая роль и в создании сети учебных заведений для детей с особыми потребностями. В исследовании охарактеризована работа летних школьных колоний, которые были организованы Харьковским обществом грамотности.*

**Ключевые слова:** частная инициатива, Слобожанщина, сохранение и укрепление здоровья, дети и подростки.

**Druhanova O.M. The role of the private initiative of the intelligentsia of the Slobidskyi region in solving the problem of maintaining and strengthening children's and adolescents' health (the late 19<sup>th</sup> – early 20<sup>th</sup> century)**

*The research article under discussion proves that in the late 19<sup>th</sup> and early 20<sup>th</sup> century a prominent role in solving the problem of improving health of children and adolescents of the Slobidskyi region belonged to the private initiative of the progressive intelligentsia, including teachers, doctors, university professors and other public figures who united to form various associations, such as Kharkiv Society*

*for the Promotion of Literacy, Pedagogical Department of the Historical and Philological Society of Kharkiv University, Society of Pediatric Doctors, Kharkiv Society for the Promotion of Child Physical Development and Child Care. The study reveals that the members of the mentioned associations took an active part both in developing the theoretical basis for tackling the problem of improving health, and in organizing numerous institutions and activities aimed at maintaining and strengthening children's and adolescents' health.*

*The research findings show that meetings of various societies and congresses held in the Slobidskyi region at different times became the place for discussing topical issues related to the problem of maintaining and strengthening the health of children and adolescents, for example, and in particular, the meetings of the Congress on the organization of intelligent entertainment (1815), which was initiated by the Kharkiv Society for the Promotion of Literacy (with reports made by V. Horynevskyi, A. Rabynovych, M. Stanilovska and others).*

*In the late 19<sup>th</sup> – early 20<sup>th</sup> century the problem of improving the health of children and adolescents came into focus and attracted considerable attention of private educational institutions functioning in the region. Some of them, for example a private gymnasium owned by D. Obolenska, were highly praised at the hygienic exhibition of the Society for the Protection of Public Health, hosted in St. Petersburg in the spring of 1893. The progressive local intelligentsia of the second half of the 19<sup>th</sup> – early 20<sup>th</sup> century also had a leading role in creating a network of educational institutions for children with special needs.*

*The study describes the work of summer school colonies organized by the Kharkiv Literacy Society which founded the sanitary committee in 1898. The members of the committee, who were responsible for providing conditions for improving children's health in the summertime, put forward the suggestion to create summer colonies in the Slobidskyi region whose main objectives were supposed to include enabling the weakest children from poor families to gain strength in healthy rural environment for further more successful and unimpeded studying; developing useful and good habits such as taking care of oneself and one's friends, mutual help, mutual concessions; and, in general, assisting children's moral development. It is highly important to highlight that the overall organization of those summer colonies was subject to the accomplishment of the sanitary and educational objectives listed above.*

**Key words:** *private initiative, Slobidskyi region, maintaining and strengthening health, children and adolescents.*

**Актуальність проблеми.** Розбудова держави, її подальший розвиток, як відомо, залежить від здоров'я населення, від збільшення кількості здорових, сильних тілом і духом людей. Проте соціально-економічна криза, яка охопила українське суспільство, ускладнення екологічної ситуації, поява нових захворювань, що виникають у результаті постійних стресів, емоційного перевантаження, складних умов життя поставили на перше місце проблему

безпеки життя і діяльності, здоров'я молодого покоління. Дані медико-педагогічних обстежень свідчать, що на сьогодні «ураженість» школярів хронічними захворюваннями склала понад 90 %. Катастрофічно збільшується й питома вага дітей з обмеженими можливостями.

Розв'язанню зазначеної проблеми сприятиме використання творчих ідей і досягнень прогресивної інтелігенції й громадсько-педагогічних об'єднань минулого за умови їх об'єктивної оцінки та неупередженого аналізу. У цьому плані особливий інтерес становить період кінця XIX – початку XX ст., звернення до якого пояснюється тим, що саме на цей час припадає інтенсивний пошук прогресивною вітчизняною громадськістю шляхів розробки теоретичних основ проблеми збереження й зміцнення здоров'я молоді, пошуків практичних форм її реалізації.

Установлено, що порушене питання лише побічно висвітлювалося у дослідженнях предметом аналізу яких були: питання фізичного виховання дітей та молоді у різні історичні періоди (В. Золочевський, О. Півень, Г. Шепеленко та ін.); проблема формування здорового способу життя старшокласників у період, часові межі якого XX століття (Т. Єрмакова, Г. Голобородько та ін.).

**Мета** статті – на основі аналізу історико-педагогічних джерел та архівних документів розкрити внесок інтелігенції Слобідського краю у вирішення проблеми збереження й зміцнення здоров'я учнівської молоді наприкінці XIX – на початку XX століття.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що особливу роль у вирішенні проблеми оздоровлення учнівської молоді Слобідського краю й зміцнення її здоров'я наприкінці XIX – на початку XX ст. відіграла приватна ініціатива прогресивної інтелігенції регіону – професорів університету, земських діячів, учителів, лікарів та ін., які об'єднувались у різноманітні асоціації, як-от: Харківське товариство поширення в народі грамотності, Педагогічний відділ Історико-філологічного товариства Харківського університету, Харківське товариство сприяння фізичному розвитку дітей та піклування про них, Товариства дитячих лікарів тощо. З'ясовано, що члени зазначених асоціації брали активну участь як у розробці теоретичних основ проблеми оздоровлення, так і в безпосередній організації різноманітних установ та проведенні заходів, метою яких було збереження й зміцнення здоров'я дітей та підлітків.

У ході наукового пошуку виявлено, що суттєвий внесок у вирішення проблеми збереження й зміцнення здоров'я учнівської молоді було зроблено

Харківським товариством сприяння фізичному розвитку дітей та піклування про них, що було відкрито у 1900 році. Серед завдань цієї організації передусім слід назвати такі: «опрацювати питання щодо фізичного виховання дітей; практично сприяти фізичному вихованню дітей дошкільного й шкільного віку; надавати захист дітям від будь-яких дій, що завдають шкоди їх здоров'ю, моралі та майновим інтересам» [10]. За положеннями статуту, виконання поставлених завдань повинно було здійснюватися у вигляді проведення публічних читань і лекцій, фізичних вправ та ігор; видавництва творів з проблем фізичного виховання дітей; обладнання приміщень для занять фізичними іграми, майданчиків, дитячих садків, катків, літніх колоній, різних притулків, потрібних для дітей, та ін.; сприяння та безпосередньої участі в організації прогулянок дітей за місто, під керівництвом наставників і досвідчених осіб; організації систематичних курсів для підготовки вихователів і керівників обох статей з фізичного виховання дітей, а також практичних занять із садівництва, городництва, гімнастики, плавання, фехтування, танців, веслування, їзди на велосипедах, стрільби в ціль, верхової їзди і тощо.

Аналіз положень зазначеного документу засвідчив, що члени асоціації повинні були також захищати дітей від жорстокого поводження з ними; сприяти організації корисного, відповідного меті Товариства, святкового відпочинку дітей, що навчаються або працюють удома чи у фабричних і ремісничих закладах; усілякими ...законними способами усувати перешкоди до правильного фізичного і морального виховання дітей, надаючи для досягнення цієї мети, у разі потреби, матеріальну та моральну підтримку [10].

Значну роль у вирішенні проблеми оздоровлення учнівської молоді на Слобожанщині відіграло й Педагогічне товариство сприяння справі виховання, яке було відкрито в Харкові у 1913 році. Тоді ж було затверджено статут Товариства, у якому, зокрема, зазначалася мета асоціації – «сприяти розвитку й удосконаленню справи виховання в Харківській губернії, об'єднати на основі педагогічних, наукових і художніх інтересів осіб, які мають відношення до виховання та освіти». Сприяти реалізації поставлених завдань повинні були такі форми діяльності членів Товариства: проведення з'їздів, зборів, читань рефератів з проблем виховання; улаштування концертів, лабораторій і музеїв, постійних та тимчасових виставок, екскурсій і клубів; сприяння фізичному розвитку і догляду дітей шляхом відкриття дитячих колоній, будинків і притулків, клубів для дітей, майданчиків, проведення



прогулянок; видання педагогічних журналів і книг для дітей тощо. До складу Товариства ввійшли члени харківських товариств грамотності, фізичного виховання дітей, викладачі Фребелівських курсів, представники адвокатури, члени міської думи, професори Харківського університету. Раду Товариства сприяння справі виховання очолював професор В. Арнольд, заступником голови було призначено М. Дашевського, казначесом – А. Мартинова, секретарем – С. Прядилова. Зазначимо, що в межах новоствореної асоціації було засновано дошкільну, педагогічну, видавничу, екскурсійну, лекційну, клубну та ін. комісії. У 1914 році відбулися перші збори Товариства, у яких узяло участь понад 300 осіб [8].

Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що суттєвий внесок у вирішення проблеми збереження й зміцнення здоров'я дітей було зроблено й членами Товариства дитячих лікарів, яке було відкрито на початку ХХ століття при Харківському університеті. Зазначимо, що у 1907 р. при Харківському медичному товаристві було організовано секцію суспільної медицини, гігієни та демографії, члени якої обговорювали такі важливі питання, як: опіка дітей-підкидьків, типи установ для боротьби з дитячою захворюваністю і смертністю; про важких для виховання дітей і т.д. Зауважимо, що членами Товариства дитячих лікарів було запропоновано відкрити у Харкові педологічний музей. Ця установа за задумом ініціаторів повинна була «...об'єднати інтереси і роботу педагогів, психологів, антропологів, природознавців, філософів та лікарів, у справі вирощування і виховання молодого покоління» [7]. Головні ідеї щодо організації та змісту педологічного музею було проголошено на засіданні членів секції дошкільної освіти з'їзду з організації розумних розваг, що пройшов у Харкові у 1915 році. З доповіддю на цю тему виступив доктор А. Рабинович. У своєму виступі доповідач передусім наголосив, що така установа (проектований педологічний музей – О.Д.) «...має бути місцевою скарбницею всебічного пізнання дитини до послуг усіх шукачів цього пізнання» [7, с. 340]. Серед головних завдань запропонованої установи доповідач визначив такі: «1) нагромаджувати необхідні педологічні відомості й, по можливості, опрацьовувати їх для теоретичних і практичних цілей; 2) сприяти школам і окремим сім'ям у будь-яких педологічних труднощах, а також, при ранньому виявленні в дітей як зародків душевних аномалій, так і високої обдарованості, з метою надання цим дітям своєчасної індивідуалізованої, в одному випадку лікувальної, в іншому – виховної допомоги» [7, с. 343–344].

Науковим матеріалом для педологічної науки, вважав А.Рабинович, має стати збирання, нагромадження та систематизування даних, що «... є обов'язком усіх друзів дитини, роботою, яка з одного боку, може мати неперевершено високу теоретичну цінність, з іншого – показовістю накопичуваного матеріалу, так само може виявитися цінною і в практичному відношенні, для задоволення місцевих потреб у справі вирощування й виховання молодого покоління». Сховищем педологічних матеріалів, на думку доповідача, може бути педологічний музей, який, поряд, разом і на додаток до існуючих педагогічних музеїв, має нагромаджувати в собі те, що «... з будь-якого боку може служити пізнанню самої дитини, як нормальної, так і ненормальної, як здорової, так і хворої, щодо народностей, суспільних верств, місцевостей і т.д., у різних періодах і особливостях її зростання й розвитку» [7, с. 342–343].

У переліку матеріалів запропонованої установи А.Рабинович назвав «літературно-книжні та предметні», як наприклад, препарати з ембріології, гістології, анатомії та фізіології, як нормальної, так і патологічної, людської дитини та інших галузей порівняльної біології, а також моделі, таблиці, діаграми, фотографії тощо. Також у музеї слід зберігати матеріали з дитячої неврології, психіатрії, ларингології, отології, дентіатрії та гігієни дитячого віку; з антропології та етнографії загальної й особливо місцевої, позаяк це стосується дитячого віку; про походження і фонетичні особливості так званих материнських мов, про природні методи виховання, про дитячі ігри, забави та заняття, особливо місцеві; статистичні дані та діаграми фізичного, психологічного і педагогічного обстеження учнів, а також і відповідний інструментарій, застосовуваний для цих робіт; педологічні дані про спільне навчання, щодо допоміжного навчання та виховання сліпих, глухонімих, психічно дефективних; щодо примусового виховання, дитячої злочинності, дитячої судимості і т.д.

На переконання доповідача, здійснення цього задуму потребує об'єднання роботи всіх «друзів дитини», всіх тих, хто «теоретично або практично, у тій чи іншій формі, працює в галузі вирощування, навчання і виховання здорових, нормальних дітей, а також лікування та зцілення хворих, ненормальних, калік, дефективних дітей; хто науково або художньо спостерігає дитину в тому чи іншому її життєвому становищі; нарешті, представників усіх видів науки, діяльності та творчості, що стосуються дитини» [7, с. 343–344].

Загальновідомо, що у 1892 році при Історико-філологічному товаристві Харківського університету було відкрито Педагогічний відділ, члени якого брали

активну участь у розробці теоретичних основ виховання дітей в цілому й фізичного зокрема. У контексті аналізу досліджуваного феномена особливу увагу привертає доповідь Б. Краєвського «Психологія дитячих ігор», яка була прочитана у 1901 році для широкого педагогічного загалу в актовому залі Харківського університету. Цей виступ став своєрідним узагальненням багаторічних досліджень і обговорень вітчизняних науковців із визначеної проблеми. Зазначимо, що Б. Краєвський розпочинає свою доповідь стислим історичним оглядом дитячих ігор від народів первісної культури до сучасності. Спираючись на детальну характеристику найбільш популярних дитячих ігор у різних цивілізаціях, а також порівняльно-зіставний аналіз використання дитячих ігор у формуванні певних якостей особистості конкретних цивілізацій, Б. Краєвський доходить висновку, що дитячі ігри не просто відображають у собі інтереси сучасності, але й відбивають відголоси забутого минулого, віджили звичаї, забутий спосіб життя, вірування, тобто є свого роду живим літописом. Як приклади таких «живих літописів» даними дослідника наводилися звичаї дітей обирати серед них «воєвод», грати з луком та стрілами, взагалі тяжіти до зброї, побуту розбійників, а також – до ловлі мух, метеликів, жуків, пошуків пташиних гнізд тощо. » [5, с. 249–250].

Наголосимо, що наприкінці XIX – на початку XX століття теорія збереження й зміцнення здоров'я нового покоління збагатилася ідеями П. Лесгафта, Є. Покровського та ін. щодо гри як засобу виховання, організації ігор різних видів тощо. Провідні вітчизняні науковці виступають із доповідями та лекціями з новою для того часу ідеєю «Гра, як природний метод всебічного виховання дитини», яка набула подальшого розвитку в їхніх капітальних працях та зумовила виникнення нової форми роботи з дітьми – організація дитячих ігор, яку спочатку було апробовано в Петербурзі, а згодом поширено по всій країні.

Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що місцем обговорення нагальних проблеми збереження й зміцнення здоров'я дітей, підлітків та населення в цілому стали засідання різноманітних з'їздів, що проходили на Слобожанщині у різні часи. Так, у 1815 р. у Харкові за ініціативою Харківського товариства поширення грамотності було проведено з'їзд з організації розумних розваг. Зазначимо, що предметом обговорення учасників з'їзду стали такі проблеми фізичного розвитку населення того часу в цілому, й учнівської молоді зокрема – питання організації літніх майданчиків, як осередків



фізичного виховання й оздоровлення, нагальні потреби спортивних і гімнастичних організацій тощо. Так, з доповіддю на тему «Що видається найбільш істотним і важливим при запровадженні спортивних і гімнастичних організацій, які ставлять за мету фізичний розвиток народу?» виступив В. Гориневський [2]. У своєму виступі вчений зосередив увагу учасників з'їзду на ролі та значенні ігор у розвитку дітей, які на думку доповідача є чудовим засобом для розвитку, як фізичного, так і розумового та морального. Під час гри, особливо на свіжому повітрі, як наголошував В. Гориневський, дитина не лише черпає, як із джерела, здоров'я та фізичні сили, вона формує ті поняття, які надалі керуватимуть її діями. «Ця проста істина зрозуміла, та незрозуміло тільки, чому так через силу наше суспільство втілює цю ідею в життя, чому так мало дитячих майданчиків для ігор у наших містах, чому потрібно мало не випрошувати кошти на їх утримання, чому скрізь дитячі ігри лише допустимі, а не є предметом найголовніших турбот наших громадян?», – запитував В. Гориневський [2, с. 611].

Про важливість організації літніх майданчиків для дітей та підлітків як необхідного засобу їхнього оздоровлення наголосила у своїй доповіді «Дитячі літні майданчики» й М. Станіловська. Такі установи, як стверджувала просвітянка, повинні задовольнити основне прагнення дітей до рухливості, до дії та, внаслідок цього, сприяти розвитку в дітей активності духовної й тілесної. Результати перебування дітей на майданчику, на переконання доповідачки, виявлятимуться «у зміцненні здоров'я дітей; у підвищенні їхньої життєрадісності; у засвоєнні ними внутрішньої дисципліни в особистих і суспільних проявах; у розвитку суспільних інстинктів і почуттів, або, як кажуть, у розвитку почуття суспільності» [9, с. 319–320].

Засобами досягнення зазначених вище цілей, на думку доповідачки, повинні були стати ігри, самостійні та організовані керівниками, фізична праця, прогулянки, екскурсії, подорожі. Об'єднана робота всіх груп дітей у якійсь спільній справі, як-от: влаштування свят, спільних прогулянок, показових виставок, музеїв тощо. Внутрішнє життя майданчика, як зазначала М. Станіловська, має складатися із стосунків дітей і керівників на ґрунті певних занять. При цьому найголовніше, на переконання просвітянки, – не кількість таких занять, а їх якість. Майданчик може бути гарно обладнаний зовні, та на ньому все ж таки може не бути внутрішнього життя. Там, де є внутрішнє життя – діти не просто відвідувачі майданчика, яких чогось навчають, якимось розважають,

за щось нагороджують або карають. До спеціальних засобів, спрямованих на зміцнення здоров'я дітей, доповідачка віднесла купання, душ, гімнастику та організацію харчування.

М. Станіловська висловила й цілу низку пропозицій щодо успішної організації та діяльності літніх майданчиків, серед яких: необхідність ізоляції майданчика від вулиці; добровільне відвідування майданчика і вільний вибір занять; розподіл дітей на вікові групи; наявність достатньої кількості керівників та приладдя тощо [9, с. 324–325].

Прогресивною педагогічною громадськістю, що взяла активну участь у роботі з'їзду, було також запропоновано міським і земським органам самоврядування потурбуватися про обладнання дитячих майданчиків для всього дитячого населення; про створення центрального органу, який зосереджував би всі дані про такі установи, давав би працівникам майданчиків «усі необхідні їм відомості» [4, с. 319–329].

Наголосимо, що наприкінці XIX – на поч. XX ст. проблема зміцнення здоров'я учнівської молоді стала у центрі уваги й приватних навчальних закладів, що діяли у регіоні. Так, приватна гімназія Д. Оболенської, яку було відкрито в Харкові у 1868 р., стала відома тим, що в ній особлива увага приділялася проблемі охорони здоров'я та фізичному вихованню учениць. Беручи участь у гігієнічній виставці Товариства охорони народного здоров'я, влаштованій у Петербурзі навесні 1893 р., гімназія Д. Оболенської отримала високу оцінку від уповноваженого представника міністерства доктора медицини Віреніуса. «Експонати й відомості, плани всіх приміщень гімназії та пансіону, виміри об'єму повітря та світлової площі в них тощо, подані від гімназії на виставку, доводять, – зазначали Д. Багалій і Д. Міллер, – що учням надається тут світла й повітря більше як утричі понад установлену норму» [1, с. 716–718]. На виставці гімназія була нагороджена срібною медаллю. Зазначимо, що в гімназії Д. Оболенської учням надавалися також і гарячі сніданки між 3-м і 4-м уроками, причому всі прихожі так само могли обідати та готувати уроки в гімназії без додаткової оплати. При пансіоні був сад, який, як відзначали дослідники, «надає великі зручності для прогулянок і рухомих ігор на свіжому повітрі». За ходом фізичного виховання учениць і за наданням медичної допомоги наглядали професор університету та постійний лікар. Для хворих в окремому приміщенні було влаштовано лікарню.

Прогресивній вітчизняній інтелігенції другої половини ХІХ – початку ХХ ст. належала провідна роль й у створенні мережі навчальних закладів для дітей з особливими потребами. У цей час серед приватних шкіл такого типу вирізняється харківське приватне училище, що було відкрито у 1868 році. Його засновниками були випускники С.Петербурзького училища глухонімих – Андрій Федорович Бахметьев та Олександр Григорович Прозоров [3, с. 302–309]. Про першого Д. Багалій та Д. Міллер згодом напишуть, що це людина рідкісної енергійності та заповзятливості, освічена, з широкими культурними інтересами, начитана, добре знає французьку мову, «проявляє ...юнацьку бадьорість і жвавість, коли питання торкається проблем його улюбленої справи – виховання та навчання глухонімих, якій він, можна сказати, безкорисливо віддав своє життя» [1, с. 727–728].

Проведений науковий пошук свідчить, що приватній ініціативі прогресивної інтелігенції Слобідського краю належала ініціатива створення літніх дитячих колоній та майданчиків, які працювали в мальовничих місцях краю. Харківське товариство грамотності, у складі якого у 1898 р. було відкрито санітарний комітет, члени якого опікувалися літнім оздоровленням дітей, було висунуто пропозицію про створення літніх колоній на Слобожанщині, головними завданнями яких було визнано: надання можливості найбільш слабким дітям незаможних батьків подужчати в здорових сільських умовах і набратися сил для подальшого більш успішного та безперешкодного засвоєння курсу навчання; використання спільного перебування дітей у селі під досвідченим керівництвом для практичного ознайомлення з живою природою, набуття навички її спостерігати та систематизувати ці спостереження, а також для розвитку в них любові до природи та активної турботи про її охорону; ознайомлення міських дітей з умовами сільського побуту, із сільськими роботами, а також з усіма найістотнішими особливостями краю та з визначними місцями й установами, розташованими поблизу колоній; розвиток у них (дітях – О.Д.) корисних і гарних звичок: догляд за самим собою, товаришами, взаємодопомога, взаємні поступки, і взагалі підвищення їх морального рівня тощо. Зазначимо, що виконанню викладених вище завдань – санітарних та педагогічних – підпорядковувався весь устрій літніх колоній [13]. У грудні 1903 року цей комітет було реорганізовано і на його базі створено комітет шкільних літніх колоній [11].

Установлено, що переважна більшість літніх шкільних колоній Харківського товариства грамоти діяла в мальовничому куточку природи, у селі Ракитному, в оточенні лісу, луків і річки. Відповідно до положень інструкції для завідуючих колоніями, діти приймалися до установи лише після огляду їх лікарями колонії; при цьому підкреслювалося, що діти із заразливими хворобами не приймалися. Зауважимо, що колоністи не могли бути взяті з колонії і прийняті в неї без дозволу члена ради.

Виявлено, що особливе місце в колонії приділялося правильній організації харчування дітей. Так, меню обіду й вечері по можливості урізноманітнювалось щодня, причому зверталася увага на доброякісність, свіжість і смак продуктів. Кожна дитина одержувала їжі вдосталь, досхочу.

Значний час у літніх колоніях відводився організації занять дітей на свіжому повітрі. Так після сніданку, з 10 години ранку до 10.30, діти займалися шведською гімнастикою, бігали і марширували під музику (фортепіано). З 11 до 13 години – йшли гуляти і купатися на річку. Відзначимо, що такі рухливі ігри відігравали величезну роль в організації й діяльності літніх колоній, і велися вони, як правило, з великим успіхом. Між 15 і 17 годинами, а також після вечері, протягом години, організовувалися рухливі ігри на майданчику перед будинком, серед яких – «хусточка», «сокіл», «хоровод», «розбійники», «залізниця», «чижики», «день і ніч», «потяги», «конячки», «палять», «гусаки», «м'ячик» і т.д. Багато часу відводилося й прогулянкам в лісі чи на полі в супроводі завідуючих. Під час прогулянок колоністи співали хором, бігали наввипередки, шукали в лісі гриби або суніцю, вудили рибу в річці, ловили для колекції комах, метеликів і жучків, причому завідуючі пояснювали всі види рослин та їх значення.

За даними архівної справи «Склад комітету, медична доповідь, звіти та листування про роботу комітету літніх дитячих колоній», у звіті членів комісії однією з важливих особливостей організації літньої колонії Харківського товариства поширення грамоти 1905 р. було названо організацію завідуючим В. Наследишевим гімнастичних вправ. У документі, зокрема, наголошувалося, що в колонії було споруджено прилади для занять гімнастикою: трапецію, кільця, паралелі, мішечки з піском для ручних вправ, пристосування для перестрибування. Результатом гімнастичних вправ стало збільшення мускульної сили дітей [12].

У ході наукового пошуку було виявлено, що складовою діяльності літніх колоній стали дитячі свята, які організовувалися і проводилися в колоніях по

закінченні першої та другої зміни. Зазначимо, що такі заходи сприяли формуванню духовного світу та естетичного смаку дітей, урізноманітненню їх відпочинку та розваг, ознайомленню із життям колоній усіх тих, хто нею цікавився. Наприклад, на святі, яке було проведене в літній колонії у 1909 р., у першу зміну вихованцями-колоністами була розіграна дитяча опера «Веселі маріонетки», відбувся літературно-музичний дивертисмент.

Програма свята для дітей другої зміни складалася з чудово виконаних дітьми гімнастичних вправ – лікувальної гімнастики з прапорами під музику, дитячих ігор («день і ніч», «шапка на кону», «прапор»), змагань з бігу (біг крізь кола з перешкодами, біг з ложками і перешкодами), ігор зі співами (хоровод з танцями, «журавлі», «берізка», «дідусь і бабуся», «золото ховаю»); співу та читання віршів і байок за особами і звичайного читання віршів.

Наголосимо, що в літніх шкільних колоніях Харківського товариства поширення грамоти відпочивали та оздоровлювалися, навчалися та виховувалися діти різного віку, про що свідчать дані архівних справ, що зберігаються у Державному архіві Харківської області та «Отчет заведующих школьной летней колонией Общества грамотности». Зазначимо, що члени комітету шкільних колоній надали перевагу колоніям змішаного типу, для спільного перебування хлопчиків та дівчат.

Підкреслимо, що прогресивна громадськість високо оцінювала значення дитячих колоній; відмічала їх значущість в оздоровленні дітей. Про це свідчать спогади ініціаторів колоній, які зауважували, що «враження, отримане завідуючими від дітей, що прибули в колонію, було важке». «Хворі, бліді, особливо дівчатка, ці молоді старики, згорблені й пригнічені. Багато дітей дотепер ще не бачили села, лісу, річки, поля, ще не вдихали чистого повітря полів і лісів, ще не чули співу птахів та інших атрибутів сільського привілля ...» – читаємо в «Доповіді про діяльності літніх шкільних колоній Товариства поширення грамоти за 1909 р.»[6, с. 5].

Організатори колоній підкреслювали також величезне виховне значення спільних ігор, гімнастики, прогулянок, бесід та інших складових діяльності літніх колоній як у фізичному, так і в духовному розвитку дітей. «Почуття поваги, почуття змагання, – зазначали завідуючі літньою колонією Харківського товариства грамоти Ф. Пушкаренко та А. Соллерс, – не може бути поганим, якщо воно спрямоване в хорошу сторону. Більша спритність хлопчиків, їх



кращий фізичний розвиток при спільних іграх і прогулянках мимоволі спонукає дівчаток до того ж. А більша делікатність, скромність дівчаток добре впливає на хлопчиків, змушує їх бути більш стриманими та лагідними» [14, арк. 24–25].

**Висновки.** Таким чином, проведений науковий пошук дозволяє зробити наступні висновки: 1) активізація участі широкої громадськості в обговоренні нагальних проблем збереження й зміцнення здоров'я учнівської молоді, що проходила у вигляді виступів на сторінках друкованих періодичних видань, на засіданнях різноманітних секцій товариств та з'їздів, що відбулися за приватною ініціативою асоціацій педагогічного спрямування, заклала міцний фундамент вітчизняної системи забезпечення охорони життя та здоров'я учнівської молоді, сприяння її фізичному та духовному розвитку; 2) громадсько-приватна ініціатива інтелігенції Слобідського краю сприяла також проведенню значної кількості заходів й організації закладів (літні колонії, дитячі майданчики тощо), головним напрямом діяльності яких стало безпосереднє розв'язання проблеми збереження життя й здоров'я учнівської молоді.

Проведене дослідження не претендує на висвітлення всіх аспектів проблеми. Предметом подальших наукових розробок може стати внесок громадсько-приватної ініціативи у вирішення проблеми організації виховання дітей, що мають проблеми у розвитку й потребують особливої уваги.

### Література

1. Багалея Д. И. Миллер Д. И. История города Харкова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): Истор. мон. в 2-х т. Т. 2. (XIX-й и нач. XX-го века). Х.: Репр. изд., 2004. 982 с.

2. Гориневский В. Что представляется наиболее существенным и важным при насаждении спортивных и гимнастических организаций, преследующих цели физического развития народа // Труды созданного Харьковским обществом грамотности 7–12 июня 1915 г. в городе Харькове съезда по вопросам организации разумных развлечений для населения Харьковской губернии. Т. II Постановления и доклады. Х., Тип. «Печатное дело», 1915. С. 608–628.

3. Друганова О. М. Приватна ініціатива в освіті України (історико-педагогічний аспект) : монографія. Х. : ДИВО, 2008. 556 с.

4. Друганова О. М., Туренко Н. М. Внесок інтелігенції Слобідського краю у вирішення проблеми виховання дітей дошкільного віку, збереження й зміцнення їхнього здоров'я (історико-педагогічний аспект) / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Х. : Изд-во "НТМТ", 2013. 216 с.

5. Краевский Б. Психология детских игр // Труды Педагогического отдела ХИФО. Х., 1902. Вып. 7. С. 214–260.

6. Отчет школьных летних колоний Харьковского общества грамотности. Х., 1910–1911. 21 с.

7. Рабинович А.З. Об учреждении в г. Харькове педологического музея // Труды созванного Харьковским обществом грамотности съезда по вопросам организации разумных развлечений для населения Харьковской губернии. Т. II Постановления и доклады. Х., Тип. «Печатное дело», 1915. С. 337–351.

8. Радомский А. Около школы. О педагогических обществах. Х. Тип. «Печатное дело», 1916. 8 с.

9. Станиловская М.М. Детские летние площадки // Труды созванного Харьковским обществом грамотности съезда по вопросам организации разумных развлечений для населения Харьковской губернии. Т. II Постановления и доклады. Х., Тип. «Печатное дело», 1915. С. 319–329.

10. Державний архів Харківської області ф. 3, оп. 283, од. зб. 32 «Об утверждении устава Харьковского общества содействия физическому воспитанию детей и попечения о них», 1900 р., 44 арк.

11. ДАХО, Ф. 200, оп. 1, од. зб. 269, 1904 р., 14 арк. – Проект, инструкции и переписка о деятельности Комитета школьных летних колоний

12. ДАХО, Ф. 200, оп.1, од. зб. 286 «Состав комитета, медицинский доклад, отчеты и переписка о работе комитета летних детских колоний», 1905 р., 54 арк.

13. ДАХО, Ф. 200, оп.1, ед. хр. 364 «Доклад училищной комиссии о задачах, постановке, и правильном устройстве летних школьных колоний», 1910 р., 50 арк.

14. ДАХО, Ф. 200, оп.1, од. зб. 385 «Переписка о работе летних колоний. Дневник педагога; об устройстве лотерей, вечеров в пользу оздоровления детей», 1911, 42 арк.